

KÖNYVISMERTETÉS - BOOK REVIEW

R. Facsády Annamária: „*Forma bonum fragile est...*”. Szépítkezés a római korban. Archaeolingua, Budapest 2013. 142 oldal.

Kevés olyan területe van az ókornak, ahol a kétezer évvel ezelőtti hétköznapokat annyira közelinek érezheti egy modern ember, mint a higiénia és a kozmetikumok világát. Erre az otthonosságra döbbsent rá minket a kezünkben tartott monográfia ötletesen megszerkesztett borítója. A könyvről, mintha tükörbe nézne, egy fiatal nő tekint ránk. Pedig nem egy római hölgy öltözködőasztala előtt állunk, csak egy aquincumi bronz tükörkeret mögé másolták az egyik fayumi múmiaportrét. Facsády – hasonlóan a témakör korábbi feldolgozóihoz – arra törekedett, hogy munkáját ne csak a tudományos kutatók, de a szélesebb olvasóközönség is érdeklődéssel olvassa.

Irodalmi kuriózumnak számít a 20. századi magyar irodalom egyik legkiemelkedőbb alkotójának, Szabó Magdának a római szépségápolásról írott doktori disszertációja. Az avar kor kiváló magyar kutatója, Kovrig Ilona is dolgozott fiatal korában egy ókori szépségápolással foglalkozó munka megírásán. Az *Ókor* folyóirat megindulása után közvetlenül egy teljes számot szentelt az ókori kelet és a görög-római világ öltözködésének és testápolási kultúrájának. Azonban míg előbbiek vagy filológiai, vagy kultúrtörténeti szempontból közelítették meg a kérdést, Facsády az írott forrásokat és a régészeti leleteket szerves egységben kezeli. Mivel ezekben a témakörökben az írott források többségét a kutatás a múltban módszeresen feldolgozta, a régészetre maradt az a nem lebecsülendő feladat, hogy a folyamatosan szaporodó leletek tömegét beazonosítsák, a tárgyakat és azok rendeltetését megfeleltessék a korabeli leírásoknak.

A szerző külön tárgyalja a Róma városára, illetve Itáliára vonatkozó adatokat, valamint a Pannoniából, a birodalom egyik katonailag ugyan jelentős, de mégiscsak periferiális provinciájából ránk maradt ábrázolásokat és régészeti leleteket. A kötetben feldolgozott témakörök mindegyikének része a pannoniai kitekintés, hiszen a gazdag helyi régészeti anyag mind itthon, mind külföldön kiemelt érdeklődésre tarthat számot. A provincia leleteinek külön fejezetekben való tárgyalása didaktikailag igen helyes választás volt, eltérően a nemzetközi szakirodalom hasonló feldolgozásaitól, ahol az érdeklődő a közismert pompeii, herculaneumi leletek tömegéből kénytelen „kibányászni” a helyi sajátosságokat. A kötet fotóinak közel 70 százaléka aquincumi lelőhelyű lelet látható, a többi 30 százalékon a szövegben említésre kerülő haj- és ruhaviseleteket illusztráló szobrok vagy sírsztélék jelennek meg, elsősorban Itáliából. Így leszögezhetjük, hogy az írott forrásokban megnevezett, a korabeli auktorok által ismert, a testápoláshoz használt eszközök, kozmetikai cikkek (tégelyek, festékek) kivétel nélkül mind ismertek és használtak voltak Pannoniában is.

A szerző először a témája szempontjából vizsgálható írott forrásokat ismerteti. Az általa felhasznált auktorok közül válogatva a korabeli irodalmi források, szerelmes versek, maró szatírák helyett inkább a természetrajzi leírásokra helyezi a hangsúlyt. A súlypont a természettudományi, orvosi munkákon van: id. Plinius *Naturalis Historiájából* merít, vagy a katonaoorvos Pedanius Dioscorides kozmetikumainak és orvosságainak

receptjeit elemzi. Hangsúlyozva, hogy a ránc maradt korabeli források – műfajuktól függetlenül – a Kr. u. 1–2. században íródtak. A későbbi korokra, sőt Pannonia mindennapi életére vonatkozóan is csak a művészeti alkotásokra és a régészeti leletekre tudunk támaszkodni. A kortársak által sokszor kárhozottatott szépségápolás, kozmetikai eljárások minősítésénél a szerző tárgyilagosan foglal állást, amikor megállapítja, hogy a Római Birodalomban társadalmi elvárás volt az ápoltság, a túlzásba vitt szépítkezést azonban elutasították. Valószínűleg ezzel magyarázható, hogy a kötetben kevés helyet kaptak a keresztény egyházatyáknak, elsősorban Tertullianusnak a római asszonyokat ostromozó intelmei. A késő antik periódusban sajnos már ezekre az elfogult kortársi véleményekre sem tudunk támaszkodni, csak a ránc maradt művészeti emlékekre és régészeti leletekre hagyatkozhatunk.

A korabeli irodalom után a szerző rátér azoknak a művészeti alkotásoknak a felsorolására, amelyek segíthetnek értelmezni régészeti leleteinket. A monumentális művészeti alkotásokon azonban ritkán kivehetőek ezek az apró tárgyak (fülbvalók, hajtűk, nyakláncok, gyűrűk). Az aprólékos részletek élethű ábrázolása kapcsán – a fayumi, színes fényképeket idéző részletességű múmiaportrék mellett – a syria-palmyrai reliefek említhetőek, bár ez utóbbiak színvilága sajnos nem rekonstruálható. A provinciális ábrázolásokon a viseleti tárgyak beazonosítása nehéz és sokszor vitatható, ami az erősen megrongálódott pannoniai kömlékekre fokozottan igaz. A régészek megállapításait a haj- és ékszerviselettel, ruházattal kapcsolatban nagyon komoly kutatómunka előzi meg. Egy viselet részleteinek meghatározása a sírköveken nem kisebb munka, mint egy sérült felirat szövegének kiegészítése. Facsády ezen a területen is több igen fontos megfigyelést tesz, például azonosítja a hajválaszték-díszet. A sírsztélék ábrázolásai mellett a könyv érinti a numizmatikai anyagban, az érméken látható ábrázolásokat is.

A monográfia igen jó kultúrtörténeti összefoglalás, a szerző azonban a régészeti leletekre helyezi a hangsúlyt. Ismertetésüknél elveti a múzeumi tárgykatalógusok leírásának gyakorlatát, inkább magát a test- és arcápolás folyamatát igyekszik követni. Először beszél a kozmetikai módszerekről, a római nők által használt kenőcsökről, illatszerekről, festékekről, ezután kerül sor a tényleges régészeti leletekre és az ezeket a tárgyakat tartalmazó tégelyek, ládikák leírására. Végül részletezi azokat az eszközöket, amelyeket a *make-up*hoz használtak. Itt – alapkonceptiójának megfelelően – nem választja szét a higiénit

(a tisztasági kérdéseket) és a kozmetikai műveleteket (szájápolás, arcápolás, arcfestés). A különböző témakörök sorrendjének megválasztásánál talán szerencsésebb lett volna közvetlenül az arcápoló kozmetikumok után tárgyalni a parfümök és festékek összetevőit, mivel a rájuk vonatkozó források és a korszak, amelyből adataink származnak (Kr. u. 1–2. század), nagy vonalakban azonosak.

A könyv kiemelt fejezete foglalkozik a római nők festői hajviseletével, ami időnként szinte hajszobrászati alkotásnak tűnik. A hajviselet és a frizurák változása pontosan követhető egészen a birodalom összeomlásáig. A hajviseletnek – a császárnők által diktált divat szolgálja miatt – fontos datáló szerepe is van. Ennél a fejezetnél segíthette volna az olvasókat egy rajzos tábla, amely a szerző által felsorolt uralkodónők vagy családtagjaik keltező értékű hajviseletének változásait mutatja be. A különböző római hajviseletek rekonstrukciója egyik divatos területe napjaink kreatív művészeinek. Ilyen például Janet Stephens ún. hajvarrás elmélete, amelyet – a szerzővel egyetértésben – korabeli források hiányában igen megkérdőjelezhetőnek vélek. A varrótűk Stephens által speciálisnak vélt típusai nem jelentenek meggyőző bizonyítékot, valamint nem veszi figyelembe a mediterrán térség lakóinak sajátos hajtípusait. Rómában a haj erős megritkulása vagy kihullása esetén viseltek parókát, illetve akkor, ha az eredeti hajszínüket fedték el például szőke parókával. A kiegészítő hajdúsítás ötlete inkább a mai fodrászati gyakorlat spekulatív kivetítése.

A női hajviselet és a női ruházatkodás fejezetei közé ékelődik a kozmetikumok – kenőcsök, parfümök – és a hozzájuk köthető tárolóedények tárgyalása. A ránc maradt, még restaurálatlan tárolóedényekben fellelhető *unguenta* meghatározásánál szerepet kap a természettudomány. A temetőkben és különösen a fürdők területén előkerült tárgyak vizsgálata során napjainkban különösen fontossá vált a leleteken megőrződött illatszerek, kenőcsök maradványainak anyagvizsgálata. Egy londoni ásatáson 2003-ban előkerült tégelyben nemcsak a mai hidratáló krémek elődjének tekinthető krém maradt meg, de egykori használatjának ujjlenyomata is kivehető. A szerző bepillantást enged azoknak az arcápolóknak, arc- és hajfestékeknek az összetevőibe, amelyek egészségkárosító hatásuk miatt a mai olvasót sok esetben joggal elborzasztják. (Itt jegyezném meg, hogy a monográfia régészeti illusztrációi közül nem tartom meggyőzőnek a britanniai kelta bronztárgyak R. Jackson-féle, szemkihúzó eszközként történő rekonstrukcióját.)

A római korban az arc kikészítésénél a maszkyszerűen világító fehér bőrre igen erős arc-, szem-, szemöldök- és ajakfestékek kerültek.

A rikító színek kedvelése jellemezte a ruházatkodást is. A római nők ruházata kevés darabból állt, szabásuk igen egyhangú volt. Különböző élénk színekkel és változatos ékszerekkel tették dekoratívvá megjelenésüket. A régi Róma asszonyainak világát idéző filmek, ismeretterjesztő könyvek mögött leggyakrabban Lawrence Alma-Tadema festményei állnak. Ő volt az a modern művész, aki elsőként fel merte és fel tudta idézni a római öltözködés színpompáját.

A ruházat mellett a könyv egyik legterjedelmesebb fejezete az ékszerek leírását tartalmazza, ami a szerző kutatásainak fő vonulata. Köztudott, hogy az ékszerek – minden korban – a sminknél, frizuránál, színes ruháknál jobban hangsúlyozták viselőjük különleges megjelenését, mellesleg lényeges szerepük volt a vagyon megőrzésében, felhalmozásában. Ennek fényében fontos a szerző megállapítása, miszerint az ékszerek értékét a felhasznált anyagok minősége és mennyisége adta, kisebb jelentőségű volt a ráfordított munka és az ékszer egyedisége. A művészettörténészeket és régészeket pedig éppen a készítmények részletei érdeklik; például az öntés, lemezes

vagy huzalos díszítés, granuláció, filigrán, cizellálás. Ezekről ugyancsak részletesen olvashatunk a könyvben. A szerző követi a nyersanyag beszerzésének útját egészen az ékszerek értékesítéséig. Nagyon találó címet kapott a „Fejtől a lábig díszítmények” alfejezet, amelyben Facsády a hajtűtől kezdve a cipőket borító díszekig összefoglalja azokat a régészeti leleteket, amelyekről a korabeli források is beszélnek.

Vajon miben őrizték a kincseiket? Voltak-e „széfjeik” a római nőknek? Ezzel kapcsolatban idézi a szerző Martialis anekdotáját egy bizonyos Cleriusról, akinek minden ujján hat gyűrű volt, mert gyűrűtartó doboz hiányában nem vehette le azokat. A kötet végén a férfiak testápolásáról, haj- és szakállviseletéről, valamint ruhadarabjaikról is találunk egy rövid fejezetet.

A kötet egyik nagy erénye, hogy a nemzetközi gyakorlatot követve – amennyiben hitelesen megállapítható – feltünteti a latin megnevezéseket. A különböző nyelvek néha mesterséges terminus technicusaival szemben egyértelmű meghatározásokat közöl.

A könyv kivitelezése, a gazdag képanyag kiváló minősége az Archaeolingua Kiadót dicséri.

T. BÍRÓ MÁRIA
maria.tbiro@gmail.com